

ІВАН ФРАНКО

Дві унії

**(Образок з історії Русі при
кінці XVI віку)**

УКРАЇНСЬКА
ПРАВОСЛАВНА
АКЦІЯ

1966

diasporiana.org.ua

Тяжкі часи переживав наш малоруський народ під польським пануванням у XVI віці. Унія Люблінська 1596 року відлучила наші землі від Литви і прилучила їх безпосередньо до Польщі, а надто йшла до того, щоб завести на наших землях польські порядки. Ціль, до котрої вони змагали, була така, щоб нашу полудневу Русь, що дісталася в їх руки, зовсім зілляти з Польщею, зробити з тих двох країн одну цілість.

Нинішня Галичина була вже в їх руках віддавна; цікава річ, що тут поляки, хотячи сей край зробити польським, почали від того, що накликали до нього німців і поосаджували їх по містах. У прочій Русі, по Люблінській унії, годі вже було се зробити, і для того поляки задумали дійти до своєї цілі іншою дорогою. Особливо на дві речі мали вони око,

В давній Русі, а опісля і в литовсько-руській державі був такий порядок, що крім головного князя було багато менших князів, так зв. удільних. Вони повинні були слухати старшого князя тільки в деяких важніших справах, але у внутрішніх, домашніх справах свого князівства мали зовсім вільну руку.

Під князями стояли дворяни (власителі більших маєтків земських), далі земляни (щось немов дрібна шляхта), в кінці мужики. Мужики обов'язані були вправді давати данини їх князям і відбувати певну панщину дворянам, але впрочім були людьми свободними. мали свої власні громадські суди, перед котрі заповивано не раз навіть землян і дворян. Унія Люблінська дуже основно змінила той порядок. Крім найстаршого князя, котрий відтепер мав бути zarazом королем польським, вона зрівняла прочі три верстви. то є менших князів, дворян і землян з поль-

ською шляхтою, звела їх усіх до одного рівня, а натомість мужиків підвела також під польське право панщизняне, то є зробила їх цілковитими підданими шляхти, позбавила майже всяких людських прав.

Після сього легко зрозуміти, для чого дехто з русинів, як, наприклад, князь Острозький і другі князі, так сильно опиралися унії Люблінській: бо вона рівняла їх з тими, що були досі під їх рукою, з дворянами і землянами; натомість дворяни і земляни всіма силами стояли за унію, бо вона рівняла їх з польською шляхтою і давала їм усі ті права, які мали шляхтичі польські. Зрозуміємо також, для чого по заведенні Люблінській унії ті дворяни і земляни так живо почали горнутися до польських порядків, до польських шкіл, польських книжок і т. ін., що не минуло й 50 літ, а всі вони з невеликими винятками зовсім переполячилися. За їх слідом пішли і бувші уділь-

ні князі, котрі по унії Люблінській поробилися руськими магнатами. Одні з них, як князі Острозькі, котрі стояли при Русі, швидко вимерли, другі, як Слуцькі, Сапєги, Вишневецькі, Тишкевичі, перейшли по якимсь часі також на польський бік.

Друга річ, за котру взялися поляки дуже пильно, се було зрівняння обрядів. Польща була в тих часах в більшій половині католицька, в меншій — лютеранська і кальвінська. На Литві поширене було кальвінство і соцініянство (релегія, що відкидає віру в святу Тройцю); Русь була православна, хоч також кальвінство і соцініянство починало в ній ширитися. Отже, швидко по Люблінській унії заведено в Польщі закон єзуїтів, котрі взяли на себе велике діло — повернути всіх лютеран, кальвінів і православних до римського католицизму. Вони йшли до сеї цілі найрізнішими дорогами, простими й кривими — говорили ог-

нисті казання по костьолах і по місцях публічних, визивали своїх противників на диспути прилюдні і старалися їх або переконати, або хоч перекричати, а ні то хоч осмішити в очах нетямущих людей; писали на них висміваючі письма, вірші та вигадки і розпускали поміж народ, але що найважливіше — основували школи, в котрих учили молодь у своїм дусі, підбиралися під великих панів, щоби мати над ними вплив — особливо опановували голови старших жінок — багатих дідинок і наклонювали їх на те, щоби в своїх добрах не терпіли ніякої іншої віри, крім латинської. Вкінці здобули собі езуїти великий вплив на королів польських Степана Баторія, а особливо Жигмонта III, і виробили таке право, що жаден „іновірець“ не міг займати найвищих гідностей і урядів державних, не міг бути сенатором польським, канцлером, воєводою і т. ін.

До „іновірців“, нарівні з люте-

ранами, кальвінами та соцініянами, належали і православні. І на них під впливом єзуїтів звернулася нелюбов, а далі й ненависть польських латинників. Правда, численні запевнення королів польських запоручували православним русинам свободу їх віри, але суспільність польська не зважала на акти королівські. Вже в яких 30 літ по унії Люблинській виробилася по руських містах така практика, що русини стояли там нарівні з жидами, то є були витиснені до осібної дільниці, не могли мати домів у ринку, не могли належати до цехів, не могли бути бурмистрами, не могли відбувати по місті процесій з образами, не могли навіть дзвонити при похоронах. Сього одначе католикам було не досить, і вони за проводом єзуїтів почали іти до того, щоби всіх русинів відвернути від православія, а підвернути їх під папу. Насамперед ударили вони на руських, а властиво староримський (юліянсь-

кий) календар, котрого держала-ся Церква православна, і почали силувати русинів, щоби прийняли новий, ігригоріянський. У Львові прийшло було через той календар на саме Різдво 1578 року до великого розруху, коли бурмистр і брат латинського єпископа Суліковського силою позамикали руські церкви. Але русини сим разом не далися, церкви повідбивали і удалися зо скаргою до корля Степана Баторія, котрий в осібнім декреті наказав полякам, щоби на новий календар нікого не силувано.

Швидко однакож надійшла ще тяжча буря — унія церковна. Єзуїти Антін Поссевін (італьянець) і Петро Скарга (поляк) почали писати книжки проти православних, і все те, чим православні різнилися від латинників, називали заблудами. що виплили з темноти і незнання правдивої віри Христової, або з лукавства греків, котрі буцімто не хотіли передати русинам своєї науки, але навмис-

но лишали їх в темноті, щоби їх стригти на свою користь. Книжки розкидувано особливо між руською шляхтою, котра їх пильно читала. В одному ті книжки говорили правду. Русь була темна. З одного боку, часті напади татарські, а з другого боку, й недбальство русинів і політика поляків зробили те, що на Русі не було шкіл, не було письменних людей, не було книжок. Найбільшу шкоду робило тут так зв. право патронату, заведене поляками. Було се таке право, що єпископів православних мав право затверджувати король, а священників — дідич села. З того вироблявся звичай, що єпископами ставали не ті, що були б того найгідніші, але такі, котрі хотіли і могли добре заплатити королеві і його урядникам за „номінацію”. То значить, що найвищим достойником церкви не можна було статися інакше, як тільки через тяжкий гріх, званий симонією або святокупством. На таке йшли звичай-

но збіднілі шляхтичі, котрі лако-
милися на багаті добра єпископ-
ські і хотіли пожити розкішно;
люди світські, воєнні, гулящі та
розпутні, часто темні та нерелі-
гійні, а іноді й такі, що ставали
пастирями православними на те
тільки, щоби пошкодити правос-
лавію. А коли такі були пастирі,
то які ж мусіли бути їх підвлад-
ні, бідні священники сільські!

Не можна сказати, щоби руси-
ни не старалися запобігти сьому
лихові. Правда, не старалися ті,
котрі найбільше могли зробити
— єпископи і архипастирі, бо їм
чого іншого хотілося. Але ста-
ралися світські люди, а переду-
сіми славний князь Костянтин Ва-
силь Острозький. Він то зрозумів,
що без просвіти Русь не може
двинутися з упадку і православія
не може встоятись перед напо-
ром латинства. І ось він великим
коштом завів у своїм місті Ост-
розі вищу школу, або як тоді
звали, академію, і запросив до її
ведення славного грецького уче-

ного Кирила Лукариса, що опісля був патріархом константинопольським. Побіч нього працювали як учителі при тій школі також розумні й вчені русини Герасим Смотрицький, отець славного Мелетія Смотрицького, і галичанин Іван Княгиницький, пізніший монах Іов, основатель скиту Манявського. Крім школи завів князь Острозький в Острозі друкарню, в котрій видав багато дуже гарних книжок для науки, народу і для оборони православія.

Та не сам Острозький заходився коло діла просвіти народу і піддвигнення православія. Ще ревніше і тривкіше занялися тим міщани, люди прості, „хлопи, шевці, сидельники і кожем'яки”, як їх з погордою прозивали шляхтичі. Вони почали по містах зав'язувати братства релігійні, при тих братствах заводили на складові гроші друкарні і школи, спроваджувати до них учителів, писателів і проповідників. Особ-

ливу силу надало братствам те, що патріярх константинопольський Ієремія надав їм право ставропігії, то є таке право, що братства не підлягали місцевому єпископові, але тільки митрополитові, і могли також прямо зноситися з патріярхом, а надто що братства мали мати голос при виборі єпископа, мали пильнувати чистоти обряду православно-го, упоминати священників і єпископів, коли бачили, що ті роблять щось неподобне, і доносити про те митрополитові і патріярхові. Перше і найславніше з тих братств було братство львівське ставропігіяльне, котре швидко завело у себе також братську школу і призвало до неї за учителя також дуже розумного грека Арсенія, єпископа еласонського і димотського, завело й друкарню, де друковано головно книги церковні. Слідом за ним пішло й братство віленське (1588), а далі й братства берестейське

(1597), луцьке (ок. 1600), київське (1615).

Заходи ті розбудили у нас і письменство. Крім книг церковних почали русини видавати й книги в обороні своєї віри. І так Герасим Смотрицький видав у Острозі дуже гарну книжечку «Ключ Царства Небесного», в обороні старого календаря та «Клирик Острозький», Василь Суразький видав також у Острозі дуже основно написану „книжицю” «О единой истинной вере». Крім того видав Острозький 1580 року прекрасну книгу Біблію, то є переклад усього святого письма на мову далеко ближчу до тої, якою говорив народ руський, ніж була мова старих книг церковних.

Але власне ці заходи православних около піддвигнення православія і Русі немилі були єзуїтам і їх прихильникам, і вони задумали разом скінчити все. Около року 1590 могло здатися, що обставини сприяють їм якнайбільше. Митрополитом київсь-

ким був Михайло Рогоза, бідний шляхтич, що був зразу православним, потому перейшов на лютеранство, відтак за намовою єзуїтів — на латинство, а вкінці, також за намовою єзуїтів, зробився знов православним, але тільки в тій цілі, щоби знищити православія. Єпископом берестейським був Іпатій Поцій, чоловік хоч і вчений, але без характеру, брехливий і хитрий. Єпископом луцьким і острозьким був Кирило Терлецький, розпутник і забіяка, про котрого поговорювали, що держав спілку з злодіями і грабівниками, фальшував гроші, і котрому в судах доказували множество різних злочинів, розбоїв, калічення людей і убивств. Єпископом львівським був Діонисій Балабан, не ліпший від Терлецького, в Перемишлі сидів єпископ Михайло Копистенський чоловік, що при живій жінці був посвячений на єпископа і опісля також жив з нею. Всі ті владики дуже незлюбили собі

то, що патріярх константинопольський почав живіше вмішуватися в справи руської Церкви, що недавно перед тим скинув митрополита київського Михайла (Онисифора) Дівочку, котрий був два рази жонатий, затим став єпископом, особливо ж незлюбили вони братств церковних і гнівалися на то, що патріярх простим людям дав власть надзирати над ними. І ось вони почали з'їздитися й радити, якби увільнитися від зверхности патріярха і від надзору братств, і урядили, що найліпше буде піддатися папі римському. Заохотили їх до того обіцянки поляків, котрі говорили, що скоро вони сполучаться з Римом, приймуть унію, то дістануть місце в сенаті польськїм, з котрого, як ми вже сказали, виключені були всі „іновірці“, значить, і православні, а в котрім засідали всі єпископи латинські. Так-то постала так звана унія церковна, прийнята єпископами руськими в Римі 1595 року, а оголошена на

соборі в Бересті 1596 року, через що й зоветься унією Берестейською.

Але перечеислилися трохи езуїтиї їх прихильники, думаючи, що як зловлять у свої ситі владик руських, то вже разом з ними зловлять і весь народ. Поперед усього два владики, львівський і перемиський, побачивши, до чо-го діло йде, відступили від нього і осталися при православію. В обороні його став і знаменитий князь Острозький, виступили й братства. На собор Берестейський 1596 року прислав і патріарх константинопольський свого відпоручника Никифора Протосинчела, а патріарх олександрійський свого відпоручника Кирила Лукариса, бувшого учителя в школі острозькій. Всі вони зібралися разом, зложили православний собор і викляли митрополита Рогозу і тих єпископів, що прийняли унію. Таким способом замість унії, то є єдності, собор Берестейський посіяв великий роздор

серед народу руського, роздор,
котрий остається ще й донині і
причинив цілій Русі безконечно
много лиха і нещастя.

(Передрук із „Буковинського ка-
лендаря”, в якому вперше була
ндрукована стаття „Дві унії”)

1966

Прочитайте брошулку Іоана Русина
ДО ВТЕКЛИХ ВІД ВІРИ
ПРАВОСЛАВНОЇ ЄПИСКОПІВ...
Ціна (з пересилкою) \$ 0.20

Printed by Nasha Batkiwschyna
133 W. 4th St., New York 3, N.Y.